

Μακεδονικά

Τόμ. 39, Αρ. 1 (2010)

39

Η έρευνα του Φ. Πέτσα στον Νομό Κοζάνης

Γεωργία Καραμήτρου-Μεντεσιδή

doi: [10.12681/makedonika.699](https://doi.org/10.12681/makedonika.699)

Copyright © 2015, Γεωργία Καραμήτρου-Μεντεσιδή

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καραμήτρου-Μεντεσιδή Γ. (2010). Η έρευνα του Φ. Πέτσα στον Νομό Κοζάνης. *Μακεδονικά*, 39(1), 201–218. <https://doi.org/10.12681/makedonika.699>

Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ Φ. ΠΕΤΣΑ ΣΤΟΝ ΝΟΜΟ ΚΟΖΑΝΗΣ

Είναι γνωστό ότι η αρχαιολογική έρευνα συστηματοποιήθηκε κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1980 στον Νομό Κοζάνης και συνεχίζεται διαρκώς βελτιούμενη ως σήμερα, αλλά τούτο δεν σημαίνει ότι προγενέστερα δεν υπήρξαν σημαντικοί ερευνητές σε όλη την Άνω Μακεδονία, των οποίων το έργο κατέστη καθοριστικό για τη μετέπειτα έρευνα. Ένας από αυτούς ήταν και το Φώτιος Πέτσας με δράση από το 1953 ως το 1966¹.

Επιχειρώντας, μάλιστα, επισκόπηση της παλαιότερης έρευνας, διαπιστώνουμε ότι δεν έλειπαν, ήδη από το 19ο αι., οι ειδήσεις και οι πληροφορίες, που αφορούσαν στην ιστορία και στον αρχαιολογικό πλούτο, οι περισυλλογές αρχαίων, οι σωστικές ανασκαφές, οι διερευνητικές και δοκιμαστικές τομές, οι οποίες διενεργήθηκαν κυρίως προπολεμικά². Ειδήσεις αρχαιολογικού και ιστορικού περιεχομένου καταγράφηκαν από τους περιηγητές του 19ου αι. και ιδιαίτερα από τον Άγγλο συνταγματάρχη και διπλωμάτη W. M. Leake (1805) και τον Γάλλο L. Heuzey, καθηγητή της Ιστορίας και Αρχαιολογίας στη Σχολή Καλών Τεχνών του Παρισιού. Ο L. Heuzey περιόδευσε κατά το 1855, και ιδίως το 1861, βάσει προγράμματος, σταλμένος από τον Ναπολέοντα Γ', για να εξερευνήσει τα πεδία των μαχών του Καίσαρα και του Πομπηίου στις αρχαίες περιοχές της Ελίμειας-Αιανής (αρχαιότητες της οποίας γνώριζε από τον W. A. Leake), των Στόβων και της Λυχνιδού, με συνέπεια να επισημάνει, περισυλλέξει και να καταγράψει σημαντικές αρχαιότητες. Η *Αρχαία Γεωγραφία της Μακεδονίας* του Μ. Δήμιτσα το 1874 και η συλλογή επιγραφών με τον τίτλο *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σωζομένοις* το 1896 αποτέλεσαν μνημειώδη έργα, χρήσιμα ως τις μέρες μας. Το 1898 και 1899 με την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης-Μοναστηρίου εντοπίστηκε νεκροταφείο προϊστορικών χρόνων (Εποχής Σιδήρου) στον Άγιο Παντελεήμονα-Πάτελι και διενεργήθηκε ανασκαφή 376 τάφων από το Ρωσικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο με έδρα την Κωνσταντινούπολη.

1. Βλ. και αντίστοιχες δημοσιεύσεις στο τέλος του κεμένου.

2. Αναλυτικά για την επισκόπηση της παλαιότερης έρευνας σε όλη την Άνω Μακεδονία βλ. Θ. Ριζάκης – Γ. Τουράτοσγλου, *Επιγραφές Άνω Μακεδονίας, I. Κατάλογος των Επιγραφών*, 1985, σσ. 3-10' Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, «Η Δυτική Μακεδονία στην προϊστορία: Νεολιθική εποχή», *Γ' Συνέδριο Βοϊακής Εστίας* (1982) 98-101 (ειδικά για την προϊστορική έρευνα στη Δυτική Μακεδονία), καθώς και Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδη, *Βόιοι-Νότιοι Ορεστίς Αρχαιολογική Έρευνα και Ιστορική Τοπογραφία*, 1999, σσ. 36-39.

Από τις αρχές του 20ού αι. οι δημοσιεύσεις επιγραφών, συνοδευόμενες από αξιόλογες τοπογραφικές παρατηρήσεις, και οι εντοπισμοί προϊστορικών θέσεων, από τους A. J. B. Wace, A. M. Woodward και M. S. Tompson, οι οποίοι είχαν αρχίσει συστηματική έρευνα στη Θεσσαλία, και η καταγραφή αρχαιοτήτων από τους N. Παπαδάκι και A. Αρβανιτόπουλο κατά τη διάρκεια των Βαλκανικού απελευθερωτικού αγώνα, συνέβαλαν στη διαμόρφωση μιας νέας αρχαιολογικής-ιστορικής εικόνας, την οποία θα κρίναμε ικανή να προκαλέσει το ενδιαφέρον των επιστημόνων και των κρατικών αρμοδίων, μετά μάλιστα και την απελευθέρωση της Μακεδονίας. Σημαντικές, βεβαίως, υπήρξαν για την προϊστορική έρευνα οι ολιγοήμερες ανασκαφές του W. A. Heurtley σε τρεις θέσεις, στην Πλατανιά-Μπουμπουσί (1927), στα Σέρβια (1930) και στο Αρμενοχώρι Φλώρινας (1931), η έρευνα στις οποίες επαναλήφθηκε μετά από 60 ως 70 χρόνια από την Αρχαιολογική Υπηρεσία. Το έργο του A. Κεραμόπουλλου, πρωτοπόρου ερευνητή και Δυτικομακεδόνα, καταγόμενου από τη Βλάστη, άρχισε με περιοδεία το 1920 στον Νομό Κοζάνης και συνέχισε από το 1929 έως την αρχή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ο A. Κεραμόπουλλος επανερχόταν συχνά, γεγονός όχι τόσο εύκολο αν αναλογιστούμε το οδικό δίκτυο και τα μεταφορικά μέσα της εποχής. Σταδιακά ανέπτυξε πολλαπλή δραστηριότητα με ανασκαφές, ιδιαίτερα στην Επαρχία Βοίου, και δημοσιεύσεις, αρχαιολογικού, ιστορικού και εθνολογικού περιεχομένου, οι οποίες συνεχίστηκαν και μεταπολεμικά³. Προπολεμικά αλλά και μεταπολεμικά ασχολήθηκε με τη Δυτική Μακεδονία ο X. Μακαρόνας, χάρη στο ενδιαφέρον του οποίου διασώθηκαν πολλές αρχαιολογικές πληροφορίες και δημοσιεύτηκαν επιγραφές με υποδειγματικό τρόπο. Παράλληλα ο Ch. Edson, εκπροσωπώντας την Academia Borussica του Βερολίνου, άρχισε από το 1936 την καταγραφή επιγραφικού υλικού και από την Άνω Μακεδονία για να το συμπεριλάβει στις μετέπειτα μελέτες του, ιστορικού και τοπογραφικού περιεχομένου.

Το 1948 εντοπίστηκε κατά τις εργασίες κατασκευής της οδού Φιλίππου εντός της πόλης Κοζάνης νεκρόπολη αρχαϊκών, κλασικών και ελληνιστικών χρόνων και άρχισε σωστική ανασκαφή από τον Β. Καλλιπολίτη, η οποία ολοκληρώθηκε σε επόμενες ανασκαφικές περιόδους (1950, 1958 και 1960, 1963), στις τελευταίες με ανασκαφέα τον Φ. Πέτσα, για τον οποίο αναλυτικά θα αναφερθούμε παρακάτω. Ο ιστορικός Δ. Κανατσούλης με τις μελέτες για την Άνω Μακεδονία φώτισε πολλές πλευρές της ιστορικής πορείας των κατοίκων της. Τέλος, χάρη στις σωστικές παρεμβάσεις και περιοδείες αρχαιολόγων της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας μετά το 1965 και το ένθερμο ενδια-

3. Για το έργο του βλ. Εισαγωγή στον τιμητικό τόμο, Γέρας Α. Κεραμοπούλλου, 1953, με κατάλογο των δημοσιευμάτων στις σσ. 684-690.

φέρουν και την ενασχόληση λογίων και δασκάλων επιτελέστηκε σημαντικό έργο με διάσωση αρχαιοτήτων και καταγραφή πολύτιμων πληροφοριών. Επιβάλλεται στο σημείο αυτό να μνημονευθούν οι Φ. Παπάζογλου και N. G. L. Hammond, των οποίων τα μνημειώδη έργα για την ιστορία και την ιστορική γεωγραφία όλης της Μακεδονίας αποτελούν πολύτιμες πηγές γνώσης. Η Φ. Παπάζογλου έχοντας βαθιά γνώση της ιστορίας και της τοπογραφίας ευρύτερα και της νότιας βαλκανικής, ασχολήθηκε μεθοδικά με τη συγγραφή μελετών, τις οποίες χαρακτηρίζει αυστηρή επιστημονική μέθοδος με λεπτομερειακή εξέταση και αξιολόγηση των πηγών. Από τα έργα της η μονογραφία του 1957 για τις πόλεις της Μακεδονίας έδωσε ώθηση στην ιστορική έρευνα και αποτελεί ως σήμερα βασικό βοήθημα για κάθε μελετητή⁴. Ο N. G. L. Hammond συνδυάζοντας την τολμηρή επιστημονική σκέψη με τη γνώση των πηγών και των δεδομένων της αρχαιολογικής-ανασκαφικής έρευνας συνέγραψε πλήθος άρθρων και μονογραφιών για την ιστορία και την τοπογραφία της Ηπείρου και της Μακεδονίας. Οι τρεις τόμοι για τη Μακεδονία (ο δεύτερος και ο τρίτος σε συνεργασία με τους G. T. Griffith και F. W. Walbank, αντίστοιχα) διαμόρφωσαν τη νέα ιστορική φουσιγγωμία της Μακεδονίας και αποτέλεσαν βασικό βοήθημα για τη συνέχιση της έρευνας.

Η νεότερη συστηματική έρευνα για όλη την Άνω Μακεδονία άρχισε στη δεκαετία του 1980 και πέραν της ανασκαφικής έρευνας σηματοδοτείται με την έκδοση του συντάγματος των επιγραφών από τους Θ. Ριζάκη – Γ. Τουράτσογλου, στα πλαίσια ειδικού προγράμματος του Κέντρου Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας του Εθνικού Ιδρυμάτος Ερευνών. Η έκδοση αυτή (1985), την οποία διακρίνει μεθοδικότητα, ακρίβεια στην ανάγνωση, εγκυρότητα στην τεκμηρίωση και τον σχολιασμό, και παράλληλα η έναρξη της εφαρμογής ημών, των αρχαιολόγων της ΙΖ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, προγράμματος συστηματικής ανασκαφικής έρευνας, σηματοδότησαν μια νέα εποχή, κατά την οποία άνοιξαν νέοι δρόμοι στην έρευνα και καταργήθηκαν η περιθωριοποίηση και η επιστημονική απομόνωση. Τέλος, από τη νεότερη έρευνα θεωρούμε αξιωματικότερη τη συμβολή του Μ. Χατζόπουλου, ιδιαίτερα με τη μονογραφία του για τους θεσμούς των Μακεδόνων, η οποία αποτελεί βασικότατο πλέον εγχειρίδιο για τους ερευνητές⁵.

4. F. Papazoglou, *Les cités macédoniennes à l'époque Romaine*, Skorje 1957 (στα Σερβικά με περίληψη στα Γαλλικά) και εμπλουτισμένη επανέκδοση το 1988: «Les Villes de Macédoine à l'époque Romaine», *BCH Suppl.* XIV, Athènes 1988. Για την εργογραφία της F. Papazoglou βλ. M. Circović, *ŽA* 47 (1997) 11-18.

5. M. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions under the Kings* [Μελετήματα 22], τ. I-II, 1996, σσ. 37-42, με επισκόπηση της προγενέστερης ιστορικής έρευνας.

Επανερχόμενοι στον Φάτιο Πέτσα, τον οποίο συναντούμε ως Έφορο Αρχαιοτήτων και της Δυτικής Μακεδονίας από το 1953, διαπιστώνουμε ότι αναζωογονείται το ενδιαφέρον για την αρχαιολογία της περιοχής και μάλιστα ο ίδιος πέραν των σωστικών ανασκαφών στη νεκρόπολη της Κοζάνης και στον λόφο του Αγίου Ελευθερίου Δρεπάνου, ασχολήθηκε συστηματικότερα και μεθοδικότερα εντοπίζοντας νέους αρχαιολογικούς χώρους και περισυλλέγοντας διάσπαρτες αρχαιότητες⁶. Επιπλέον συνεχίζει την καταγραφή πληροφοριών αρχαιολογικού ενδιαφέροντος στα Αρχαιολογικά Χρονικά του περιοδικού των *Μακεδονικών* από εκεί που τα άφησε ο Χ. Μακαρόνας, δηλαδή από το 1950 και εξής.

Ο Φ. Πέτσας για την πόλη της Κοζάνης

Το 1948 κατά τη διάνοιξη της οδού Φιλίππου στο βορειοανατολικό άκρο της Κοζάνης με τα οικοδομικά τετράγωνα 139Ζ, 139ΣΤ, 431 και 431Δ, νοτίως του σημερινού νεκροταφείου, εντοπίστηκε αρχαία νεκρόπολη με τάφους που χρονολογούνται στην Πρώμη Εποχή Σιδήρου, στα αρχαϊκά, κλασικά και πρώιμα ελληνιστικά χρόνια (Εικ. 1). Το μηχανήμα αρχικά κατέστρεψε άγνωστο αριθμό τάφων και τα κτερίσματα περισυλλέχτηκαν από τον Ν. Δελιαλή, Έφορο της Δημοτικής Βιβλιοθήκης, ο οποίος διαπίστωσε με βεβαιότητα την προέλευση ορισμένων από τέσσερις τάφους και διαφύλαξε μερικώς το περιεχόμενο ενός στη θέση του. Με τη συστηματική έρευνα από τους Β. Καλλιπολίτη, D. Feytmans (1948-49), τον Β. Καλλιπολίτη (1950, 1958) και Φ. Πέτσα (1960, 1963) αποκαλύφθηκαν συνολικά 21 λακκοειδείς και δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι⁷. Τα πλούσια κτερίσματα που συνόδευαν τους νεκρούς, σύμφωνα με τα πανελλήνια ταφικά έθιμα και την πίστη στη μετά θάνατο ζωή, όπως πήλινα και μεταλλικά αγγεία, όπλα και κοσμήματα (Εικ. 2, 3), προϋποθέτουν υψηλό βιοτικό και πολιτιστικό επίπεδο και τεκμηριώ-

6. Βλ. Ριζάκης – Τουράτσουλου, *ό.π.* (σημ. 2), σ. 8 Φ. Πέτσας, «Αναμνήσεις. Αδημοσίετες Παρατηρήσεις και Ευρήματα», *Πρακτικά Α' Συνεδρίου, Η Κοζάνη και η περιοχή της, Ιστορία και Πολιτισμός, Σεπτέμβριος 1993, Κοζάνη 1997*, σ. 504.

7. Το χρονικό της ανασκαφής των 23 τάφων και οι αντίστοιχες δημοσιεύσεις έχουν ως εξής: Β. Καλλιπολίτης – D. Feytmans, *ΑΕ* (1948-49) 87-111 (τάφοι I-V)· Β. Καλλιπολίτης, *ΠΑΕ* (1950), 281-292 (τάφοι VI-XVI)· ο ίδιος, *ΠΑΕ* (1958) 96-102 (τάφοι XVII-XX) και ο ίδιος, *Το Έργον 1958*, σσ. 85-90· ο ίδιος, *ΠΑΕ* (1960) 108-113 (τάφοι XXI-XXII) (στο εξής: Πέτσας 1958¹). Βλ. επίσης για την ίδια νεκρόπολη, Β. Καλλιπολίτης, *ΑΕ* (1973) 130-142· ο ίδιος, *Αρχαία Μακεδονία II*, 1973 (1977) 123-128· ο ίδιος, *Αρχαία Μακεδονία III*, 1977 (1983) 117-122· Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, *Κοζάνη, Πόλη Ελμιώτιδος, Αρχαιολογικός Οδηγός*, 1993, σσ. 66-69· Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή – Ε. Κεφαλίδου, *Αρχαία Μακεδονία VI*, τ. 1, 1996 (1999) σσ. 538-539, 549· Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, *Ζ' Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, Αίγιο 4-9 Απριλίου 2005, τυπωμένα.

νουν συνάμα την ενότητα του ελληνικού πολιτισμού. Οι πλούσιοι αυτοί τάφοι οδήγησαν τον πρώτο ανασκαφέα στην υπόθεση ότι η πόλη, στην οποία ανήκει το νεκροταφείο, είναι η Ελίμεια, πρωτεύουσα της Ελμιώτιδας. Η ιστορική τους σημασία, ωστόσο, δεν εκτιμήθηκε όσο και όπως θα έπρεπε από την έρευνα, μάλιστα τα κτερίσματά τους θεωρήθηκαν μεμονωμένα αγαθά, ενώ από την ανασκαφική έρευνα των καιρών μας αποδείχτηκε ότι δεν υπήρξαν μοναδικά στο χώρο της Άνω Μακεδονίας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αργυρή φιάλη με την εγχάρακτη αναθηματική επιγραφή στην Αθηνά των Μεγάρων: *Ἀθαναίης: ἰαρά: τὰς Μηγαροί* (Εικ. 4). Η φιάλη, που χρονολογείται στις αρχές του 5ου αι. π.Χ., αλλά βρέθηκε σε τάφο του τέλους του 4ου αι. π.Χ., ερμηνεύθηκε από τον ανασκαφέα ως λάφυρο-οικογενειακό κεμήλιο, αποκτημένο από τυχόν λεηλασία του ιερού της Αθηνάς στα Μέγαρα της Αττικής. Άλλοι όμως μελετητές ταυτίζουν τα Μέγαρα της επιγραφής με ομώνυμη Μακεδονική πόλη, γνωστή από τον Πλούταρχο, καθώς και από ενεπίγραφη βάση αγάλματος του α΄ μισού του 2ου αι. μ.Χ. αι., που προέρχεται από αγροτική περιοχή μεταξύ των χωριών Τετραλόφου και Καπνοχωρίου⁸. Την άποψη αυτή θεωρούμε ενδιαφέρουσα και ελκυστική και επισημαίνουμε ότι δείγματα γραφής αρχαϊκών χρόνων, που μοιάζουν με μεγαρικό-κορινθιακό αλφάβητο, αλλά είναι πιθανό να ανήκουν σε βορειοδυτικό αλφάβητο, αποκαλύψαμε μεταγενέστερα και στην Αιανή.

Υπόλειμμα ελλειψοειδούς κτίσματος από ακανόνιστες πέτρες που εμφανίστηκε στο επίπεδο των τάφων της ίδιας νεκρόπολης, αποτελεί σαφή ένδειξη κατοίκησης του χώρου στα προϊστορικά χρόνια και μπορεί να ερμηνευθεί ως λίθινη βάση καλύβας. Γύρω της, αλλά και από την επίχωση των τάφων, περισυλλέχθηκαν κομμάτια αγγείων και διάτρητος λίθινος πέλεκυς της Νεότερης Νεολιθικής και της Εποχής Χαλκού. Ανάμεσά τους κομμάτια που ανήκουν σε 22 διαφορετικά μυκηναϊκά αγγεία (1300-1100 π.Χ.) (Εικ. 5). Τα όστρακα αυτά μελέτησε ο Φ. Πέτσας και η δημοσίευσή τους χρονολογείται από το 1953 στην *Αρχαιολογική Εφημερίδα*. Το άρθρο του αυτό υπήρξε σημαντικό για μένα και την έρευνα σχετικά με τη μυκηναϊκή παρουσία στον μέσο ρου του Αλιάκμονα, στον Νομό Κοζάνης και στην Άνω Μακεδονία⁹.

8. Βλ. σχετικά Ριζάκης – Τουράτσογλου, *ό.π.* (σημ. 2), σ. 134, αρ. 143. N. G. L. Hammond – G. T. Griffith, *A History of Macedonia II*, 550-336 B.C., 1979, σ. 96, και για την εύρεση και μεταφορά της στήλης στην Κοζάνη βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, *ΑΔ* 37, (1982), Χρον. Β2, 305, εικ. 207δ.

9. Βλ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, *ό.π.* (σημ. 2), σσ. 120-126· η ίδια, *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου, Β΄ Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο, Λαμία 1999*, 2003, σσ. 171-172 και η ίδια, «Η Αιανή στην Εποχή Σιδήρου», *Διεθνές Συμπόσιο στη Μνήμη του William D.E. Coulson, «Η Αναθεώρηση των «Σκοτεινών Αιώνων», Βόλος, 14-17.06.2007*, τυπώνεται.

Έκτοτε τα μυκηναϊκά ευρήματα έχουν βέβαια αυξηθεί και οι θέσεις προέλευσης έχουν ανέλθει στις 28 σε όλο τον Νομό συγκροτώντας την εικόνα μιας πολύμορφης μυκηναϊκής παρουσίας στο χώρο της Άνω Μακεδονίας, η οποία απηχεί, πέραν των εμπορικών και πολιτισμικών ανταλλαγών, κάποιες μορφής εγκαταστάσεις κατοίκων, φορέων του μυκηναϊκού πολιτισμού. Πιστεύουμε ότι τούτο ισχύει τουλάχιστον για την Αιανή και τον μέσο ρου του Αλιάκμονα, περιοχή που γειτνιάζει με τη Θεσσαλία και είναι φυσική η ανάπτυξη ενός δικτύου αλληλοεπαφών και επιδράσεων. Μπορούμε συνοπτικά να αναφέρουμε το μυκηναϊκό ειδώλιο της Άνω Κώμης, που ως αντικείμενο ιδεολογίας δύσκολα ερμηνεύεται ως προϊόν εμπορίου, το στόμιο πιθαριού με γραμμική γραφή από την Αιανή, που αποτελεί και το πρωιμότερο δείγμα γραφής στο βορειοελλαδικό χώρο, τα νεκροταφεία με μυκηναϊκό χαρακτήρα στην Αιανή, στα Σέρβια, στην Άνω Κώμη, στους τύμβους του Ρυμνίου, και να καταλήξουμε ότι νεκροταφεία με μυκηναϊκά ευρήματα έχουν εντοπιστεί με βεβαιότητα σε 14 θέσεις, ενώ σε 11 περιπτώσεις η μυκηναϊκή κεραμεική προήλθε, επίσης με βεβαιότητα, από οικιστικά στρώματα. Ειδικότερα για την πόλη της Κοζάνης εντοπίσαμε και από μια άλλη θέση (Πλατεία 25ης Μαρτίου, ο.τ. 364) ένα μυκηναϊκό όστρακο, καθώς και όστρακα της μακεδονικής-δωρικής χειροποίητης κεραμεικής με αμαυρόχρωμη διακόσμηση¹⁰.

Ο ίδιος ο Φ. Πέτσας έγραφε «πιστεύω ότι μελλοντικά έρευνα θα πυκνώσουν πολύ τα μυκηναϊκά ευρήματα της Μακεδονίας» και διαμαρτύρεται για το γεγονός της μη αναφοράς τους στο βιβλίο του V. Desborough¹¹. Παράλληλα δεν έπαυε να αναζητά τις οικιστικές εγκαταστάσεις, τους συνοικισμούς, στους οποίους ανήκαν η διάσπαρτη κεραμεική και οι ταφές από την οδό Φιλίππου στην Κοζάνη, που καλύπτουν μάλιστα διαχρονικά πολλές ιστορικές περιόδους, και γράφει «το αποτέλεσμα της έρευνας περί την πόλη της Κοζάνης υπήρξεν αρνητικόν, αλλ' επιβάλλεται επανάληψις της προσπαθείας»¹². Κατά το 1963 ερεύνησε με ολιγοήμερη ανασκαφή το χώρο της νεκρόπολης (ήδη είχαν αρχίσει «οι περισσότερον αποδοτικαι ανασκαφαι» της Νέας Νικομήδειας και των Λευκαδίων Νάουσας) και επανέλαβε την έρευνα των θέσεων εντός της πόλης της Κοζάνης, από τις οποίες είχαν προέλθει κατά καιρούς τυχαία ευρήματα, και τις τοποθέτησε στο πολεοδομικό σχέδιο στο πλαίσιο της προσπάθειας σύνταξης του αρχαιολογικού χάρτη. Η συστηματοποίηση αυτή της έρευνας έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ολοκλήρωση της σύνταξης του αρχαιολογικού χάρτη της Κοζάνης και στην έκδοση του

10. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, *ό.π.* (σημ. 2), σσ. 122, 138· η ίδια, *ό.π.* (σημ. 7), σ. 24.

11. Βλ. Φ. Πέτσας, *ΑΕ* (1953-1954), 120 και ο ίδιος, *ό.π.* (σημ. 7), 112-113 σημ. 3.

12. Πέτσας 1960, *ό.π.* (σημ. 7), 111.

Αρχαιολογικού Οδηγού το 1993 μετά και τη λειτουργία της έκθεσης των αρχαιοτήτων της Συλλογής στο οίκημα επί της οδού Δημοκρατίας 8 το 1989.

Ο Φ. Πέτσας για την ανασκαφή στον Άγιο Ελευθέριο Κοζάνης-Δρεπάνου

Αναφερθήκαμε στην αναζήτηση από τον ερευνητή του οικισμού, από τον οποίο θα μπορούσαν να εξαρτώνται οι διάσπαρτες αρχαιότητες της πόλης της Κοζάνης, οι περισσότερες ευρήματα τάφων. Έτσι «η ανασταλείσα κατά το 1964 ανασκαφή Κοζάνης επαναλήφθη κατά το 1965, δια να ερευνηθούν ερείπια αρχαίας ακροπόλεως βορειοανατολικά της Κοζάνης επί του υψώματος του Αγίου Ελευθερίου, τα οποία είχαν αναμοχλευθεί υπό μηχανικών εκσκαφών δια την διεύρυνση οδού και ισοπέδωση της κορυφής», όπως γράφει ο ίδιος¹³.

Ο χώρος, στον οποίο υπάρχει ομώνυμη εκκλησία και διάφορες άλλες εγκαταστάσεις διαχρονικά επεκτεινόμενες, ήταν γνωστός από τα μέσα του 20ού αιώνα και νωρίτερα ως χώρος προέλευσης τριών αναθηματικών ενεπίγραφων στηλών¹⁴. Η αρ. BEK 179 (2ου – 1ου αι. π.Χ.) αποτελεί ανάθημα του Διομήδη, γιου του Διονυσίου, στον Δία Κρονίδη, ο οποίος παριστάνεται με τον αετό (Εικ. 6), η αρ. BEK. 183 (περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.) σώζει το κάτω μέρος με πόδια μορφής και την επιγραφή με τα «ευχαριστήρια» του Πολύστρατου, γιου του Αττάλου (Ερδάρριος το εθνικό του), προς τον Ηρακλή Προπυλαίο¹⁵ (Εικ. 7). Πιστεύουμε ότι και η αρ. BEK 7 ανάγλυφη στήλη, που περισυλλέχτηκε το 1914 από γειτονική θέση, την παλιά συνοικία Τερπάν Μαχαλέ του Δρεπάνου (εικ. 8), προερχόταν από τα ιερά στο λόφο του Αγίου Ελευθερίου. Παριστάνει τη θεά Κυβέλη σε θρόνο, το λιοντάρι και τον συνοδό της Άττι. Η θεά κρατά με το δεξί της χέρι φιάλη πάνω σε καίοντα βωμό, με το αριστερό τύμπανο. Ο Άττις κρατά τα δικά του σύμβολα, το κύμβαλο και τον καλαύροπα (ραβδί). Τη στήλη ανέθεσε ο Λυσίστρατος, γιος του Λιμναίου, στη Μητέρα των Θεών¹⁶. Δυστυχώς με τον ίδιο τρόπο της λαθρανασκαφής και μάλιστα με εκσκαφέα ήρθαν στο φως τον Οκτώβριο του

13. Φ. Πέτσας, ΠΑΕ (1965), 24, βλ. για την ίδια ανασκαφή Πέτσας 1958¹, ό.π. (σημ. 7), σσ. 17-20.

14. Για τον ίδιο χώρο βλ. Χ. Μακαρόνας, «Εκ της Ελμείας και Εορδαίας Αρχαιολογική Συλλογή Κοζάνης», ΑΕ (1936), 2-14· Καραμήτρου-Μεντεσιδή, ό.π. (σημ. 7), σ. 32· η ίδια, «Κοζάνη, μία αρχαία πόλη», Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου, Η Κοζάνη και η Περιοχή της, Σεπτέμβριος 1993, Κοζάνη 1997, σσ. 203-231· η ίδια, ό.π. (σημ. 2), σσ. 255, 258.

15. Ριζάκης – Τουράτοσγλου, ό.π. (σημ. 2), αρ. 5 (Διὶ Κρονίδῃ / Διομήδῃς / Διονυσίου / Εὐχὴν) και αρ. 4 (Πολύστρατος / Αττάλλου / Ερδάρριος / Ηρακλεῖ Προπυλαίω / εὐχαριστήρια).

16. Ριζάκης – Τουράτοσγλου, ό.π. (σημ. 2), αρ. 95 (Λυσίστρατος Λιμναίου / Μητρὶ Θεῶν).

1964 άλλες δύο επιγραφές αναθήματα στον Δία Ὑψιστο του Ορέστη Λιμναίου και του Αμύντα (αφ. BEK 181, 2ου αι. π.Χ. και αφ. BEK 180, 2ου - 3ου αι. μ.Χ.), καθώς και μαρμάρινο τμήμα δεξιού χεριού σε μέγεθος λίγο μεγαλύτερο από το φυσικό¹⁷.

Η σωστική ανασκαφή που διενεργήθηκε από τον Φ. Πέτσα μετά τον Σεπτέμβριο του 1965 ήταν υποδειγματική. Μετά από επιφανειακή έρευνα, από τα κινητά ευρήματα της οποίας διαπίστωσε τη χρήση του λόφου διαχρονικά από τα νεολιθικά ως τα υστεροελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια, επέλεξε τρία διαφορετικά σημεία και την ανάπτυξη της ανασκαφής σε τρεις τομείς με αντίστοιχες τομές, στους οποίους αποκαλύφθηκαν λείψανα οχύρωσης και ελληνιστικών κατοικιών, με πολύ ενδιαφέροντα κινητά ευρήματα, όπως ένας πήλινος λυτήρας και πολλά όστρακα ανάγλυφων αγγείων, ορισμένα ενεπίγραφα. Υποδειγματική είναι και η συνοπτική παρουσίαση των ευρημάτων στη δημοσίευση, στην οποία καταλήγει ότι «Ο συνοικισμός και η ακρόπολη του Αγίου Ελευθερίου είναι ο σπουδαιότερος εκ των ερευνηθέντων κάπως αρχαιολογικών τόπων της Άνω Μακεδονίας, είναι δε ευχής έργον η συνέχιση της ανασκαφής προς διαφώτισιν της σκοτεινής ιστορίας και της αρχαιολογίας της περιοχής»¹⁸.

Πρέπει να αναφέρουμε ότι ο Φ. Πέτσας προσογράφει στην αρχαία πόλη της Κοζάνης, ανάμεσα στα τυχαία ευρήματα της οποίας είναι και η αποσπασματική επιγραφή του 2ου αι. μ. Χ. που βρέθηκε το 1931 και αναφέρει αυτόνομη πόλη με Βουλή και Δήμο, τον οικισμό στο λόφο του Αγίου Ελευθερίου της Κοινότητας Δρεπάνου, που ερεύνησε ανασκαφικά με τόσο σύντομη ανασκαφή, όπως είδαμε. Κατά την άποψή μας ο οικισμός αυτός, που απέχει περίπου οκτώ χιλιόμετρα από την Κοζάνη, δεν είναι δυνατόν να συσχετισθεί με τις αρχαιότερες της πόλης αυτής, της οποίας η θέση πιστεύουμε ότι πρέπει να αναζητηθεί σε πιο κοντινή απόσταση. Δεν θεωρούμε απίθανο τη θέση της να κατέχει η σημερινή πόλη, η οποία διαχρονικά εξαφάνισε πιθανότατα τα παλαιότερα ίχνη. Υπέρ της άποψης αυτής συνηγορούν και η αποκάλυψη το 1960 τοίχου ιστορικών χρόνων κοντά στη Νεκρόπολη της Οδού Φιλίππου¹⁹, καθώς επίσης και η παρακάτω μαρτυρία από το χειρόγραφο ανωνύμου του 1817-21 (αφ.124 της Δημοτικής Βιβλιοθήκης): «Εις την περιοχήν αυτή της πολιτείας (της Κοζάνης) φαίνονται πολλαχού ερείπια αρχαίων κτιρίων πλην όχι αξιολόγων». Τούτο βέβαια θα ήταν δυνατόν να επιβεβαι-

17. Πέτσας, *ό.π.* (σημ. 13), 25-27· ο ίδιος, *ΑΔ* 20 (1965), Χρονικά Β2, 438· ο ίδιος, «Χρονικά Αρχαιολογικά 1966-1967», *Μακεδονικά* 9, (1969) 200-201· Ριζάκης – Τουράτοσγλου, *ό.π.* (σημ. 2), αφ. 3 (Δι' Ὑψίστω / Ορέστης / Λιμναίου) και αφ. (Δι' Ὑψίστω / Αμύντα-ς).

18. Πέτσας, *ό.π.* (σημ. 13), 35.

19. Πέτσας, *ό.π.* (σημ. 7), 110-111.

ωθεί ή να αναιρεθεί με επισταμένη έρευνα που προϋπόθετε δοκιμαστικές τομές, όπου τού-το ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθεί πριν την πυκνή κατοίκηση με ανύψωση πολυκατοικιών, στις παρυφές ίσως της πόλης ή και λίγο μακρύτερα.

Ο Φ. Πέτσας τον Σεπτέμβριο του 1993 ήρθε στην Κοζάνη (μας επισκέφτηκε και άλλες φορές) για να συμμετάσχει στο Συνέδριο για την ιστορία και τον πολιτισμό της Κοζάνης και λίγο πριν είχε ανέβει στον Άγιο Ελευθέριο²⁰. Εκφράζει και γραπτώς το παράπονό του για το κατάντημα του χώρου, ο οποίος δεν προστατεύτηκε από την κτήση-κατάκτηση και το σφιχταγκάλιασμα της εκκλησίας και των ευσεβών, καθώς και την αγορά ή την οικειοποίηση των αγρών στην πλαγιά, που μας προέκυψε τελευταία. Ελπίζουμε η προσπάθεια που καταβάλλουμε να φέρει ως αποτέλεσμα την παύση κάθε καταστροφής με την απομάκρυνση χρήσεων για λόγους θρησκευτικούς και κοινωνικούς.

Ο Φ. Πέτσας για την έρευνα, την προϊστορία και την ιστορία του Νομού Κοζάνης

Η συστηματική ενασχόληση του Φ. Πέτσα με την περιοχή μας αποτυπώνεται στις ειδήσεις αρχαιολογικού και ιστορικού ενδιαφέροντος που δημοσιεύει σε ελληνικά και ξένα αρχαιολογικά περιοδικά.

Στα Χρονικά του *Αρχαιολογικού Δελτίου* 1961/2, πέραν της μικρής αναφοράς για την ανασκαφή στη νεκρόπολη της Κοζάνης, μας μεταφέρει ειδήσεις για αρχαιότητες από πολλούς χώρους και για τη συλλογή που δημιουργούσε ο αείμνηστος Δάσκαλος της Αιανής, Κ. Σιαμπανόπουλος, στο Δημοτικό Σχολείο, επισημαίνει ότι οι αρχαιότητες χρονολογούνται από τα προϊστορικά χρόνια έως την τουρκοκρατία και παραθέτει εικόνες με τα σημαντικότερα. Ρωτώντας, δεκαετίες μετά, τον Κ. Σιαμπανόπουλο, ο οποίος το 1974 εξέδωσε το βιβλίο του για την ιστορία και τις αρχαιότητες της Αιανής, πώς γνώριζε τόσο καλά τα αρχαιολογικά αντικείμενα, μου εξήγησε ότι έθετε το καθένα από αυτά στη βάση της εξέτασης από αρχαιολόγους, αρχίζοντας από, τον Φ. Πέτσα. Για λόγους ασφαλείας μεταφέρει στην Κοζάνη τη Συλλογή που είχε δημιουργηθεί στη Σιάτιστα με αρχαία από διάφορα χωριά, καθώς και περιεχόμενο τάφου εντός της Σιάτιστας, με ένταξη στην Ύστερη Εποχή Χαλκού, όπως διαπιστώσαμε από τα μνημειακά αγγεία²¹. Το ίδιο έπραξε και για ορισμένα ευρήματα της Συλλογής του Τσοτυλίου και οφείλουμε να επισημάνουμε ότι άριστα έπραξε, διότι από τη δε-

20. Πέτσας, *ό.π.* (σημ. 6), σσ. 503-517.

21. Βλ. Καραμήτρου-Μεντεσιδη, *ό.π.* (σημ. 2), σσ. 120-121, και 155, 234-235, εικ. 124.

καετία του 1980 και μετέπειτα στην αναζήτησή μας για μεταφορά και ασφαλή φύλαξη διαφόρων συλλογών, που είχαν στο μεταξύ δημιουργηθεί, πολλά δεν αναβρέθηκαν²². Στα ίδια Χρονικά γίνεται λόγος για εντοπισμό αναγλύφου στη θέση Γράτσανη Βελβεντού, καθώς και για αρχαιότητες που εισήχθησαν στο Μουσείο της Κοζάνης και είχαν περισυλλεγεί από το Αξιόκαστρο, την Απιδέα, τη Μεταμόρφωση, την Ποντοκόμη²³. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν τα «γαλικά μακεδονικά» από το Αξιόκαστρο και μάλιστα οι χάλκινες τριγωνικές πόρπες, που επιχωριάζουν στην Άνω Μακεδονία και των οποίων η χρήση και ο συμβολισμός παραμένουν ακόμα ζητούμενα στην έρευνα²⁴. Η προσπάθεια διάσωσης και προστασίας συνεχίστηκε με περισυλλογή μαρμάρινου ανδριάντα από τον Άγιο Χαράλαμπο, επιγραφές και άλλα αντικείμενα από το ιερό της Εννοδίας στην Εξοχή²⁵, ενώ από τους Πύργους, όπου εντοπίστηκε κτήριο ελληνιστικών χρόνων, του παραδόθηκε αργυρό τετράδραχμο Μ. Αλεξάνδρου που βρίσκεται στο Μουσείο Θεσσαλονίκης²⁶.

Σημαντικές πληροφορίες για εντοπισμούς αρχαιοτήτων και δημοσιεύσεις αποδελτιώνονται στα «Χρονικά Αρχαιολογικά» των *Μακεδονικών* 7 και 9²⁷ και αφορούν σε πολλούς χώρους, για τους οποίους, επίσης, υπάρχουν επιπλέον στοιχεία στα Χρονικά του ΑΔ, όπως της Καισάρειας, των Σερβίων, της Λάβας, του Βελβεντού, της Αγίας Παρασκευής, της Ακρινής, και γενικώς επιχειρεί επισκόπηση της έρευνας με την αντίστοιχη βιβλιογραφία από το 1950 ως και το 1967.

Στα Χρονικά του *Αρχαιολογικού Δελτίου* 1964 αναφέρει συνοπτικά αλλά και περιεκτικά στοιχεία για τη σύνταξη του αρχαιολογικού χάρτη της πόλης της Κοζάνης και κάνει λόγο για λαξευτό θαλαμωτό τάφο στην Κα-

22. Για τη μεταφορά αυτή και τις αρχαιότητες του Τσοτυλίου βλ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, *ό.π.* (σημ. 2), σσ. 240-245.

23. Για το Αξιόκαστρο, την Απιδέα και τη Μεταμόρφωση βλ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, *ό.π.* (σημ. 7), σσ. 42-43, 50 και 68 αντίστοιχα και η ίδια, *ό.π.* (σημ. 2), σσ. 145, 150, 165-166 (Αξιόκαστρο), 146-147, 167-174 (Απιδέα), 153-154, 206-207 (Μεταμόρφωση).

24. Βλ. Φ. Πέτσας, «Χρον. Αρχ. 1968-1970», *Μακεδονικά* 14 (1974) 239· Καλλιπολίτης, *ό.π.* (σημ. 7), σσ. 123-128· Καραμήτρου-Μεντεσιδή, *ό.π.* (σημ. 2), σ. 145· η ίδια, *ό.π.* (σημ. 9).

25. Για τις δογμαστικές τομές στο χώρο πριν καλυφθεί από τις αποθέσεις των λιγνιτωρυχείων της ΔΕΗ βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, *ΑΔ* 38, (1983), Χρον. Β2, 307, 309 και για τις επιγραφές Ριζάκης – Τουράτσογλου, *ό.π.* (σημ. 2), αρ. 98, 99, 100α, 102, 105, 116, 117α-β· Π. Νίγδελης – Γ. Σουρής, «Απελευθερωτική επιγραφή από ιερό της Ενοδίας (Εξοχή Κοζάνης)», *Τεκμήρια* 2, (1996) 69-81 (= *Bull. epigr.* (1998) 239).

26. Για το τελευταίο βλ. Πέτσας, *ό.π.* (σημ. 17), 201 και την πρόσφατη έρευνα στους Πύργους βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, *ΑΕΜΘ*, (1995) 25-38.

27. Φ. Πέτσας, «Χρονικά Αρχαιολογικά 1951-1965», *Μακεδονικά* 7, (1967) 346-351 και ο ίδιος *ό.π.* (σημ. 17), 200-203.

ουδίτσα, 7 χλμ. νοτιώς της Κοζάνης, για τον εμπλουτισμό της Συλλογής Λικνάδων Βοΐου με τυχαία ευρήματα και εντοπισμό αρχαιολογικού χώρου στη θέση Κόπατσος ή Αμπέλια Νεάπολης Βοΐου²⁸. Για τις Λικνάδες, όπου παλαιότερα (1935) είχε αποκαλυφθεί μαρμάρινη θύρα όμοια με των μακεδονικών τάφων, επανέρχεται και στα *Μακεδονικά* 7 (1967) 350, και στα Χρονικά του *Αρχαιολογικού Δελτίου* 1965 με την αναφορά εύρεσης κορμού γυναικείου αγάλματος, ύψους 0,30 μ., ρωμαϊκών χρόνων²⁹. Στα ίδια Χρονικά αναφέρεται συνοπτικά στην έρευνα του Αγίου Ελευθερίου Κοζάνης και καταγράφει ειδήσεις από την έρευνα του E. Higgs στο Παλαιόκαστρο, όπου βρέθηκε ο λίθινος χειροπέλεκυς που θεωρείται το αρχαιότερο παλαιολιθικό εργαλείο της Ελλάδας³⁰, τον εντοπισμό κτηρίου με ψηφιδωτά στον Κόμανο, την παράδοση μαρμάρινου κιονοκράνου από την Ασβεστόπετρα και άλλες πολλές ειδήσεις για τους Νομούς Γρεβενών και Καστοριάς. Στα Χρονικά του *Αρχαιολογικού Δελτίου* 1966 μας παρέχει την είδηση ότι στο Μουσείο Κοζάνης (επισημαίνουμε ότι αναφέρει Μουσείο και όχι Συλλογή, θα επανέλθουμε παρακάτω) εισηγήθηκαν διάφορα ευρήματα και δύο ανάγλυφα, το ένα με παράσταση ιππεία από ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη των μέσων του 2ου αι. μ.Χ. (αρ. BEK 156)³¹.

Ο Φ. Πέτσας συνέβαλε και στον εντοπισμό προϊστορικών οικισμών στο οροπέδιο της Κίτρινης Λίμνης, νότια από την Πτολεμαΐδα, από τον D. French στη δεκαετία του 1960³². Στον ίδιο χώρο εντοπίσαμε και άλλους οικισμούς από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, συνολικά 14, διασώσαμε επτά με εξαίρεση από την επέκταση των λιγνιτωρυχείων της ΔΕΗ και θέσαμε τις βάσεις ενός συστηματικού προγράμματος έρευνας, την εφαρμογή του οποίου συνεχίζουμε έκτοτε και με μεγάλες σωστικές ανασκαφές³³. Πρόκειται για το

28. Για τις Λικνάδες και τη Νεάπολη βλ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, *ό.π.* (σημ. 2), σσ. 199-202 και 211-212, αντίστοιχα.

29. Βλ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, *ό.π.* (σημ. 2), σ. 201, εικ. 72.

30. Βλ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, *ό.π.* (σημ. 7), σ. 58, εικ. 31' η ίδια, *ό.π.* (σημ. 2), σ. 103, εικ. 96.

31. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, *ό.π.* (σημ. 7), σ. 24, εικ. 8' Ριζάκης - Τουράτοσγλου, *ό.π.* (σημ. 2), αρ. 50 (— | ΚΟΝ. Α. | Κάνειος | Εὔπορ | ος).

32. Βλ. σχετικά Πέτσας, *ό.π.* (σημ. 24), 235-236 και D. French, *BS* 7, (1966) 106-108.

33. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, «Προϊστορικοί οικισμοί Κίτρινης Λίμνης Κοζάνης», *Αμψός: Τιμητικός τόμος για τον Μ. Ανδρόνικο*, Θεσσαλονίκη 1987, σσ. 391-416 και πλήρη βιβλιογραφία της ίδιας, *ό.π.* (σημ. 2), σσ. 105-106· Χ. Ζιώτα - Α. Καλογήρου - Μ. Φωτιάδης - Α. Χονδρογιάννη, «Κίτρινη Λίμνη, τέσσερα χρόνια έρευνας», *ΑΕΜΘ* 4, (1990) 93-103· Α. Καλογήρου, *Production and Consumption of Pottery in Kitrini Limni, West Macedonia, 4.500 B.C. - 3.500 B.C.*, Diss. Indiana Univ. 1994· S. Andreou - M. Fotiadis - K. Kotsakis, «The Neolithic and Bronze Age of Northern Greece», *AJA* 100, (1996) 537-597· Χ. Ζιώτα, «Προϊστορικό νεκροταφείο στην Κοιλάδα Κοζάνης. Μια πρώτη αναλυτική παρουσίαση της ανασκαφικής έρευνας (1995-1996)», *Μνείας Χάριν. Τόμος στη Μνήμη Μαίρης Σιγανίδου*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 81-102· Α. Χονδρογιάννη-Μετόχη, «Εγνατία Οδός,

πυκνό οικιστικό σύμπλεγμα 35 πλέον προϊστορικών θέσεων, που εντοπίσαμε σταδιακά με την πρόοδο της έρευνας τόσο εντός όσο και στις παρυφές του οροπεδίου της Κίτρινης Λίμνης, οι οποίοι έχουν τη μορφή εκτεταμένης χαμηλής τούμπας, χωρίς να λείπουν και οι επίπεδοι οικισμοί, πολλοί από τους οποίους βρίσκονται, όπως αναφέραμε, μέσα στα όρια της επέκτασης των λιγνιτωρυχείων της ΔΕΗ. Οι προσπάθειές μας είχαν ως αποτέλεσμα τη διάσωση με κήρυξη και απαγόρευση της βαθιάς άρωσης ορισμένων, τη διενέργεια επιφανειακής έρευνας, δοκιμαστικών τομών, συστηματικών και σωστικών ανασκαφών σε οικιστικά κατάλοιπα, σε νεκροταφεία και συστάδες τάφων. Εκτός από την εξαιρετική πυκνότητα των οικισμών, διαπιστώθηκαν η μακρόχρονη διαβίωση στις ίδιες θέσεις, η πολιτιστική ενότητα, τόσο μεταξύ τους όσο και με τους κοντινούς οικισμούς των Σερβίων και τη Θεσσαλία, και η επικοινωνία και οι επιδράσεις με τον βόρειο βαλκανικό χώρο, την κεντρική και ανατολική Μακεδονία. Η Κίτρινη Λίμνη παρέχει τη δυνατότητα να επιλυθούν προβλήματα που σχετίζονται με τους προϊστορικούς κοινωνικούς σχηματισμούς, αφού στο έδαφός της επιτεύχθηκε μια μακρόχρονη οικολογική προσαρμογή με γεωργικές εγκαταστάσεις επί πέντε τουλάχιστον χιλιετιές (7η-2η χιλιετία π.Χ.). Η θέση της επίσης, ανάμεσα σε δύο ισχυρούς πολιτισμικούς σχηματισμούς, της Θεσσαλίας και της λεκάνης του Μοναστηρίου, προσφέρει την ευκαιρία να μελετήσουμε τις σχέσεις και την επικοινωνία μεταξύ των περιοχών αυτών.

Αναφέραμε παραπάνω ότι ο Φ. Πέτσας επιμένει στην ονομασία Μουσείο της Κοζάνης και όχι Αρχαιολογική Συλλογή, που δυστυχώς ως σήμερα παραμένει. Στα γραπτά του αποτυπώνονται η προσπάθειά του για ίδρυση Αρχαιολογικού Μουσείου πολύ νωρίς και παράλληλα η απογοήτευσή του για την μη υλοποίηση αυτού του στόχου. Εμείς (η ίδια και οι συνεργάτες μου) ζήσαμε την ίδια αγωνία για χρόνια και τη ζούμε ακόμα, μολοντί ιδρύθηκε και λειτουργεί, στο μεταξύ, στην Αιανή ένα από τα μεγαλύτερα και τα πλέον εξοπλισμένα Μουσεία. Ο Φ. Πέτσας αναφέρει στα *ΠΑΕ* (1960) 111-112, και το ίδιο αναφέρεται και στο *Έργο* 1960, σελ. 102, «την περισυλλογήν εκατοντάδων αντικειμένων εκ διαφόρων τόπων του Νομού εις το Μουσείον της Κοζάνης, του οποίου η Συλλογή κατέστη ήδη μία των σπουδαιότερων της Βορείου Ελλάδος». Στα «Χρονικά Αρχαιολογικά 1951-1965» (*Μακεδονικά* 7, (1967) 346) καταθέτει ότι «Η Κοζάνη έχασε την ευκαιρία ν' αποκτήσει μουσειακό κτήριο το 1961» διότι κατά την απουσία του στην Αμερική μετανούσε το Δημοτικό Συμβούλιο, αντέδρασαν τοπικοί παράγοντες και ματαιώθηκε η παράδοση οικοπέδου. Στα «Χρονικά Αρχαιολογικά 1966-1967»

Ανασκαφή στην προϊστορική θέση "Τούμπα Κρεμαστής Κουλάδας" Νομούς Κοζάνης», *ΑΕΜΘ* 13, (1999) 399-413 και για την πιο πρόσφατη έρευνα Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιόδη, «Μαυροπηγή, Λιγνιτωρυχεία και αρχαιότητες», *ΑΕΜΘ* 19 (2005) 511-539.

(*Μακεδονικά* 9, (1969) 200, αρ. 78) επαναλαμβάνει ότι «η Κοζάνη ακόμα δεν απόκτησε Μουσείο». Στα «Χρονικά Αρχαιολογικά 1968-1970» (*Μακεδονικά* 15 (1975) αναφέρει το λήμμα Κοζανί στην Ιταλική Εγκυκλοπαίδεια που έγραψε³⁴, λόγω των σημαντικών ευρημάτων και συμπληρώνει ότι «πράγματι στη Συλλογή της Κοζάνης, που δεν απέκτησε ακόμα Μουσειακό κτήριο, συγκεντρώνονται ποικίλα ευρήματα, κατά το πλείστον τυχαία, από τους Νομούς Κοζάνης και Γρεβενών». Όπως αναφέραμε, το Μουσείο της Αιανής είναι μεν μεγάλο και προοριζόταν για τις αρχαιότητες της Αιανής και μόνο, αλλά σήμερα στεγάζει τις αρχαιότητες από τις ανασκαφές δύο Νομών, που είναι πολυπληθείς λόγω των μεγάλων σωστικών ανασκαφών που επιβάλλουν τα δημόσια έργα (οδικές αρτηρίες, λιγνιτωρυχεία, φράγματα κτλ.). Στην Κοζάνη είχαμε μεν τη μικρή ευτυχία να δημιουργήσουμε κάποτε έκθεση, μικρές αποθήκες και εργαστήριο, σε κτήριο του οποίου παραχωρήθηκε η δωρεάν χρήση από κληροδότημα, αλλά με τον μεγάλο σεισμό του 1995 το οίκημα έπαθε ζημιές και η επισκευή του ολοκληρώνεται επιτέλους φέτος.

Σχετικά με τη μη λειτουργία και την κατάργηση της Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων με έδρα την Κοζάνη που είχε ιδρυθεί το 1941 από τον Α. Κεραμόπουλλο, ο Φ. Πέτσας στο άρθρο του στο Συνέδριο της Κοζάνης το 1993³⁵ σαφώς στηλιτεύει τη στάση όσων δεν στήριξαν την επιβίωση της ιδρυθείσας τότε Εφορείας³⁶. Είναι γνωστό ότι ο Α. Κεραμόπουλλος ήταν άνθρωπος με ανήσυχο πνεύμα, διέθετε πολυμάθεια και αρετές, όπως αγάπη για την ιδιαίτερη πατρίδα του, που τον οδήγησαν από τη νότια Ελλάδα, όπου κατείχε υπεύθυνες θέσεις (Αρχαιολογική Υπηρεσία, Πανεπιστήμιο, Αρχαιολογική Εταιρεία κτλ.) στη Δυτική Μακεδονία, για την οποία θέλησε να καταδείξει την ιστορική αλήθεια μέσα από τα αρχαιολογικά ευρήματα³⁷. Έτσι

34. *Enciclopedia dell'Arte Antica, Suppl* τ. 1970 (1973), Κοζανί (L. Beschi). Από την Ιταλική Εγκυκλοπαίδεια μας ζητήθηκε για το ίδιο λήμμα να συμπληρώσουμε ιδιαίτερα για την Αιανή, βλ. στην *ΕΑΑ, Suppl., Suppl.2*, (1971-1994) 204-210.

35. Πέτσας, *ό.π.* (σημ. 6), σσ. 504-505.

36. Όταν πρωτόρθα, αρχές της δεκαετίας του 1980, στο Μουσείο της Κοζάνης, που στεγαζόταν εδώ και εκεί (κάποτε και σε ισόγειο χώρο προορισμένο για γκαράζ), ο αείμνηστος φύλακας Φώτης Κάβουρας μου έδειξε, με καμάρι και λύπη ταυτόχρονα, τη σφραγίδα της ΙΒ' Εφορείας, καθώς και έντυπα με το σχετικό λογότυπο.

37. Είναι ενδεικτικό το έντονο ενδιαφέρον που του προκάλεσε το περιεχόμενο των αρχαϊκών και κλασικών τάφων που αποκαλύφθηκαν στο Τρεμπένιστε, 3,5 χλμ. βόρεια της Αχρίδας. Αρχικά, το 1918, οι τάφοι ήταν επτά, το 1930-1932 εντοπίστηκαν άλλοι πέντε και πολλαπλασιάστηκαν τις τελευταίες δεκαετίες τόσο εκεί όσο και στην ευρύτερη περιοχή. Σε δύο, κυρίως, κριτικές μελέτες (*ΑΕ* (1927-28): *Μακεδονικά* 2, (1953)) προσάβησε να αποδείξει την ελληνική ταυτότητα των νεκρών, οι οποίοι ήταν κτερισμένοι με πολύτιμα ελληνικά σκεύη και κοσμήματα, πανομοιότυπα με αυτά που αποκαλύφθηκαν στη Σίνδο, την Αιανή, τη Βεργίνα και σε πολλούς άλλους χώρους σε όλη την Μακεδονία που αποκαλύπτονται συνεχώς με την έρευνα των τελευταίων τριών δεκαετιών.

πέτυχε το 1941 την ίδρυση της ΙΒ΄ Αρχαιολογικής Περιφέρειας με έδρα την Κοζάνη, η οποία δυστυχώς πολύ γρήγορα μεταφέρθηκε στη Βέροια³⁸. Είναι τραγικό διότι περιμέναμε έκτοτε 63 χρόνια ως το 2004, οπότε και ιδρύθηκε η Λ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων με αρμοδιότητα στους Νομούς Κοζάνης και Γρεβενών και έδρα την Αιανή, για ιστορικούς λόγους, πλέον μετά την αποκάλυψή της, και πρακτικούς, αφού το κτήριο του Αρχαιολογικού Μουσείου, έκτασης 4.500 τ.μ., που θεμελιώθηκε το 1992 ολοκληρώθηκε το 1996.

Θα ήταν παράλειψη, κλείνοντας την επισκόπηση για την έρευνα του Φ. Πέτσα στον Νομό Κοζάνης, να μην αναφέρω ότι η ανάδειξη του τόπου αυτού και το πέρασμά του στη διεθνή βιβλιογραφία οφείλεται εν πολλοίς στον Φ. Πέτσα και επιπλέον ότι εμείς που ασχοληθήκαμε μεταγενέστερα με την ίδια περιοχή ωφεληθήκαμε πάρα πολύ από τη δουλειά του, τις δημοσιεύσεις, καθώς και τις βιβλιοκρισίες, που έκανε για πολλά έργα με την κριτική ματιά που τον διέκρινε, κάνοντας στα συνθετικά αυτά άρθρα πολύτιμες αναφορές για την ιστορική και πολιτιστική ταυτότητα της Άνω Μακεδονίας.

Αιανή,
Λ΄ Εφορεία Προϊστορικών
και Κλασικών Αρχαιοτήτων

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ
Δρ Αρχαιολόγος

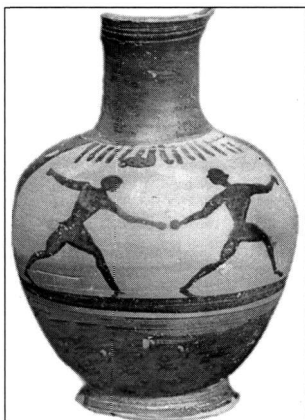
38. Βλ. Χ. Μακαρόνας, *Μακεδονικά* 2 (1941-1952) 592.

ΕΡΓΟΡΓΑΦΙΑ ΤΟΥ Φ. ΠΕΤΣΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΝΟΜΟ ΚΟΖΑΝΗΣ:

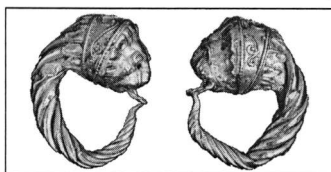
1. «Μυκηναϊκά όστρακα εκ Κοζάνης και Παιονίας», *ΑΕ* 1953, σσ. 113-120.
2. «Ανασκαφή αρχαίου νεκροταφείου Κοζάνης», *ΠΑΕ* 1960, σσ. 107-113, πίν. 84-87.
3. «Κοζάνη», *Το Έργον* 1960, σσ. 96-102.
4. «Κοζάνη, νεκροταφείον», *Το Έργον* 1963, σσ. 41-43.
5. «Ανασκαφαί Κοζάνης», *ΠΑΕ* 1963, σσ. 55-58, πίν. 41-42.
6. *ΑΔ* 17, 1961-62, Χρον. Β2, σσ. 214-221.
7. *ΑΔ* 19, 1964, Χρον. Β3, σ. 361.
8. *ΑΔ* 20, 1965, Χρον. Β3, σσ. 438-439.
9. «Ανασκαφή Κοζάνης», *ΠΑΕ* 1965, σσ. 24-35, πίν. 27-43.
10. «Κοζάνη», *Το Έργον* 1965, σσ. 17-20.
11. *ΑΔ* 21, 1966, Χρον. Β2, σ. 354, πίν. 378γ.
12. «Χρονικά Αρχαιολογικά 1951-1965», *Μακεδονικά* 7, 1967, σσ. 272-369 (Νομός Κοζάνης σσ. 346-351).
13. «Χρονικά Αρχαιολογικά 1966-1967», *Μακεδονικά* 9, 1969, σσ. 101-223 (Νομός Κοζάνης σσ. 200-203).
14. «Χρονικά Αρχαιολογικά 1968-1970», *Μακεδονικά* 14, 1974, σσ. 212-381.
15. «Βιβλιοκρισία», *Μακεδονικά* 14, 1974, σσ. 409-419.
16. «Χρονικά Αρχαιολογικά 1968-1970», *Μακεδονικά* 15, 1975, σσ. 171-355.
17. «Βοϊακές αρχαιότητες», στο *Β' Συμπόσιο Ιστορίας, Λαογραφίας-Γλωσσολογίας, Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής*, της Βοϊακής Εστίας, 1979, σσ. 24-31.
18. «Αναμνήσεις, Αδημοσίευτες Παρατηρήσεις και Ευρήματα», *Πρακτικά Α' Συνεδρίου, Η Κοζάνη και η περιοχή της, Ιστορία και Πολιτισμός*, 1993 (1997) 503-517.

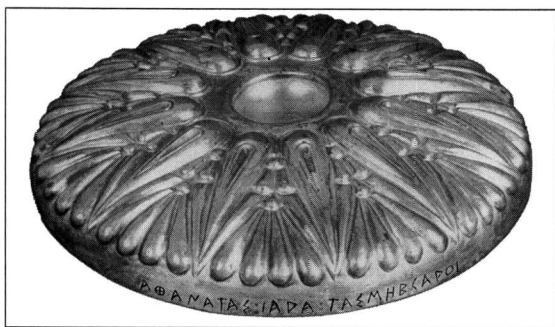
Εικ. 1. Κοζάνη, νεκρόπολη της οδού Φιλίππου Β'.

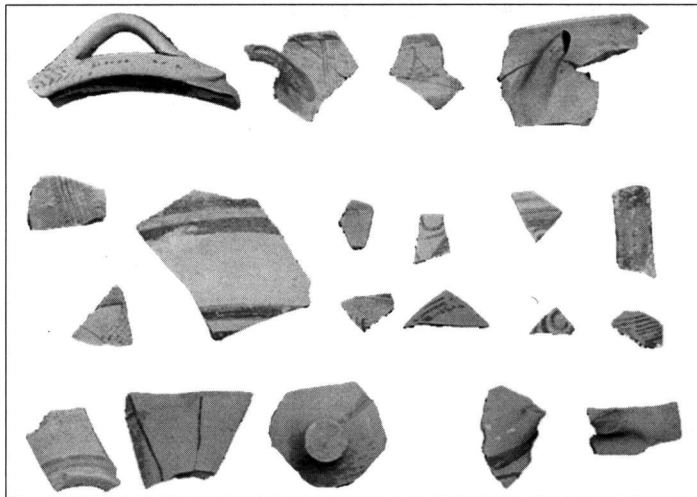
Εικ. 2. Κοζάνη, νεκρόπολη της οδού Φιλίππου Β'. Μελανόμορφη πρόχους τάφου XVII.

Εικ. 3. Κοζάνη, νεκρόπολη της οδού Φιλίππου Β'. Χρυσά ενότια τάφου I.

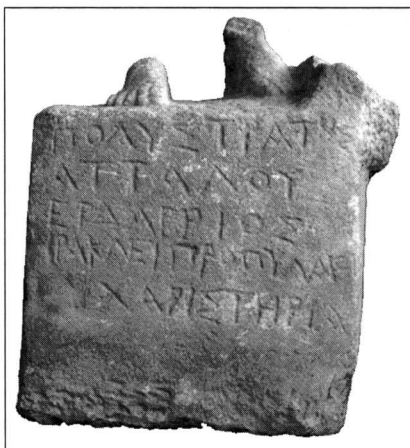
Εικ. 4. Κοζάνη, αργυρή ενεπίγραφη φιάλη, αρχές 5ου αι. π.Χ.

Εικ. 5. Κοζάνη, μυκηναϊκά όστρακα.

Εικ. 6. Άγιος Ελευθέριος Δρεπάνου. Στήλη, αρ. BEK 179.

Εικ. 7. Άγιος Ελευθέριος Δρεπάνου. Στήλη, αρ. BEK.

Εικ. 8. Άγιος Ελευθέριος Δρεπάνου. Στήλη, αρ. BEK 7.

Εικ. 9. Άγιος Ελευθέριος Δρεπάνου.
Στήλη, αρ. BEK 181.

Εικ. 10. Άγιος Ελευθέριος Δρεπάνου.
Στήλη, αρ. BEK 180.